

Aká je budúcnosť korporátnych fariem v podmienkach spoločnej poľnohospodárskej politiky?¹

Laure Latruffe² – Sophia Davidova³ – Gejza Blaas⁴

INRA, Rennes

Kent Business School, the University of Kent

Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava

What is the Future of Corporate Farms under the Conditions of Common Agricultural Policy? The newly emergent landowners in the 1990s left their land in the corporate farms due to the low level of farm profitability and the high risk in the general economic environment. The accession to the EU and the introduction of the Common Agricultural Policy (CAP) Single Area Payment (SAP) could induce incentives to landowners to withdraw their land if they are not satisfied with the level of rent. The analysis in this paper, based on survey data, has indicated that, although the SAP might induce more landowners to ask for a rent increase, it is unlikely that they would massively withdraw their land from the corporate farms. However, financially constrained farms might quickly lose their capacity to compete for land in the conditions of an increased land demand.

Sociológia 2008, Vol. 40 (No. 2: 127-140)

Key words: *Corporate farms; land rent; single area payment; Slovakia*

1. Úvod

Na základe teoretických úvah o vyššej efektívnosti rodinných fariem mnohí na začiatku prechodového obdobia predpovedali, že družstvá a iné podobné veľké korporátne farmy⁵ do ukončenia procesu prechodu k trhovej ekonomike zaniknú, keďže ich menšia produktivita povedie k hromadnému prechodu k individuálnej forme hospodárenia. (O tejto debate súhrnne referujú Gorton and Davidova, 2004). Avšak empirické poznatky o zmenách podnikateľskej štruktúry v poľnohospodárstve krajín strednej a východnej Európy (KSVE) naznačujú, že v období prechodu sa rola korporátneho sektora v poľnohospodárstve o niečo zúžila, avšak v mnohých KSVE tento sektor naďalej prežíva a je konkurencieschopný i v podmienkach trhovej ekonomiky. Otázkou je, ako sa bude vedieť prispôbiť podmienkam, ktoré vytvoria opatrenia na podporu poľnohospodárstva (poľno-

¹ Príspevok využíva výsledky výskumného projektu SSPE-CT-2003-502171 IDEMA s finančnou podporou 6. rámcového programu EÚ. Názory tu vyjadrené sú názormi autorov.

² Korešpondencia: Dr. Laure Latruffe, INRA, 4 allée Adolphe Bobierre CS 61103, 35011Rennes Cedex, France, Laure.Latruffe@rennes.inra.fr

³ Korešpondencia: Dr. Sophia Davidova, Imperial College Wye Campus, Wye Ashford Kent TN25 5AH, UK, s.davidova@imperial.ac.uk

⁴ Korešpondencia: Ing. Gejza Blaas, CSc., Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Trenčianska 55, 824 80 Bratislava, Slovensko, gejza.blaas@vuepp.sk

⁵ Korporátnymi farmami nazývame poľnohospodárske podniky právnických osôb (družstvá, akciové spoločnosti, spoločnosti s ručením obmedzením).

hospodárske politiky) obsiahnuté v *Spoločnej poľnohospodárskej politike EÚ*, a to najmä jednotná platba na plochu (SAPS). Úvaha o možnom vplyve tejto dotácie na poľnohospodársku štruktúru je založená na tom, že vlastníci, ktorých pôdu obhospodarujú korporátne farmy, majú teraz možnosť inkasovať túto platbu aj sami za predpokladu, že zabezpečia, že sa pôda bude udržiavať v dobrom poľnohospodárskom a environmentálnom stave (GAEC). Toto by mohlo predstavovať stimul pre vlastníkov, aby si vybrali pôdu z veľkých hospodárstiev. Tieto hospodária takmer na 100% na prenajatej pôde, takže strata pôdnej základne by mohla ohroziť ich ďalšiu existenciu.

Príspevok je pokusom o pohľad na budúcnosť korporátnych fariem v podmienkach uplatňovania Spoločnej poľnohospodárskej politiky v Slovenskej republike. Spomedzi nových členských štátov korporátne farmy na Slovensku obhospodarujú najvyšší podiel poľnohospodárskej pôdy. V roku 2005 sa podieľali na celkovej výmere využívannej poľnohospodárskej pôdy 85 percentami (Zelená správa, 2006)

To, že korporátne farmy na Slovensku prežili obdobie prechodu k trhovej ekonomike, sa vysvetľuje viacerými príčinami. Patria k nim slabá ziskovosť a nízka úroveň príjmov v poľnohospodárstve, pokles domáceho dopytu a strata exportných trhov, zhoršujúca sa parita poľnohospodárskych cien a cien výrobných vstupov, nedostatočná trhovú infraštruktúra a marketingové kanály pre individuálnych výrobcov (Blaas 2002), čo všeobecne nevytváralo stimulačné prostredie pre vznik nového podnikania v poľnohospodárstve. Ďalšie dôvody boli vleklá identifikácia vlastníckych práv k pôde (ešte vždy sa nepodarilo nájsť vlastníkov približne 500 000 hektárov pôdy), rozdrobenosť vlastníctva pôdy a veľmi pomalý pokrok v uskutočňovaní pozemkových úprav (komasácie).

Mathijs and Swinnen (1998) vypracovali niekoľko hypotéz, ktorými sa pokúšali vysvetľovať faktory rozhodovania jednotlivcov o vystúpení z korporátnej farmy a začatí individuálneho hospodárenia. Vychádzali z predpokladu, že to budú práve samotní aktéri vnútri korporátnej firmy (insiders), ktorí budú iniciovať jej rozpustenie a prevod pôdy a kapitálových aktív do fariem rodinného typu. Empirické poznatky uplynulých rokov však ukázali, že významnými aktérmi zakladania nových rodinných fariem boli do značnej miery tzv. "vzdialení" vlastníci pôdy, ktorí na kolektívnych farmách nepracovali, t.j. osoby, ktoré získali späť pôdu väčšieho rozsahu zdedenú po predkoch v procese reštitúcie. Spomedzi pracovníkov korporátnych fariem boli aktívni v procese osamostatňovania sa iba tí, ktorí mali okrem vlastníctva pôdy aj patričné kvalifikačné predpoklady, teda boli to manažéri bývalých socialistických družstiev, ktorí boli schopní prejsť k individuálnemu hospodáreniu. Ako už ukázali prieskumy realizované na začiatku procesu prechodu k trhovej ekonomike, ostatní členovia a pracovníci družstiev mali veľmi malé predpoklady prejsť na individuálne hospodárenie. (Blaas 1995)

Iba menej ako tretina členov družstiev vlastnila pôdu, alebo mala perspektívu ju zdediť. Len veľmi malý zlomok vlastníkov pôdy vlastnil pôdu v rozsahu pre založenie hospodárstva dostatočne veľkého na to, aby uživilo domácnosť bez potreby ďalšieho plateného zamestnania. Väčšina (56 percent) členov družstiev – vlastníkov pôdy vlastnila, alebo mohla zdediť podľa prieskumov len 5 alebo menej hektárov pôdy.

Mathijs a Swinnen (1998) sa tiež domnievali, že pracovníci takých korporátnych fariem, ktoré dosahujú vysokú produktivitu, sa budú snažiť zostať vo farme a udržať ju, kým pracovníci v menej produktívnych farmách prejavia snahu o založenie individuálneho hospodárstva s vyššou produktivitou. V skutočnosti nové individuálne hospodárstva sa zameriavali hlavne na menej pracovne a kapitálovo intenzívnu výrobu (pestovanie komerčných plodín na ornej pôde), kým živočíšna výroba zostávala v korporátnych farmách, predovšetkým v družstvách.

Na priebeh transformačného procesu malo veľký vplyv aj inštitucionálne prostredie. Mathijs a Swinnen (1998) predpokladali, čo sa ukázalo ako správny predpoklad, že ak legislatívny rámec transformácie uprednostní reštitučný princíp, povedie to ku konzervovaniu štruktúry korporátnych fariem na rozdiel od výsledku transformačnej legislatívy na princípe rozdelenia pôdy a vlastníctva aktuálnym aktérom kolektívnych fariem. Tento výsledok možno demonštrovať na rozdieloch v novovzniknutej poľnohospodárskej štruktúre v Maďarsku a v Česku a na Slovensku. Kým v bývalom Československu spočívala podstata obnovy vlastníckych práv v reštitúcii, v Maďarsku bola reštitúcia (formou kompenzácie za stratený majetok) kombinovaná s rozdeľovaním pôdy a majetku družstiev aktuálnym aktérom, t.j. ich pracovníkom a členom. Výsledkom tohto rozdielu v inštitucionálnom vzorci bolo, že v Maďarsku sa úloha korporátnych fariem v poľnohospodárstve zmenšila oveľa výraznejšie ako v Česku a na Slovensku.

Obdobne rozdrobenosť vlastníctva pôdy bola významným činiteľom ovplyvňujúcim proces reštrukturalizácie poľnohospodárstva. Ukázalo sa, že platí teoretický predpoklad, že vyššia rozdrobenosť vlastníctva pôdy podporuje zachovanie korporátnych fariem, kým väčšia vlastnícka koncentrácia stimuluje vznik individuálnych fariem. Možno to tiež demonštrovať na príklade Českej a Slovenskej republiky. Kým v Česku historický právny režim dedenia pozemkov zabráňoval ich drobeniu, na Slovensku v minulosti platné uhorské právo to dovoľovalo. (Tieto inštitucionálne systémy, prirodzene, reflektovali rozdielne sociálne a ekonomické pomery v oboch častiach bývalej monarchie.). V dôsledku toho reštitučný princíp po roku 1990 umožnil obnoviť v Čechách pomerne významný počet ekonomicky životaschopných roľníckych hospodárstiev, kým na Slovensku v dôsledku väčšej rozdrobenosti usadlostí zdedenej z minulosti oveľa menej, čo prispelo k vyššiemu podielu korporátnych fariem v po-prechodovej štruktúre.

2. Teoretický rámec konfliktu medzi vlastními pôdy a korporátnymi farmami

Ako sme už spomenuli v predchádzajúcej časti, na rozhodnutie vlastníkov ponechať pôdu v korporátnej farme pôsobilo v prechodovom období viacero faktorov. Po implementácii Spoločnej poľnohospodárskej politiky v transformovanej podobe sa podmienky rozhodovania vlastníkov zmenili. Hlavný konflikt, ktorý by mohol podkopať ďalšiu existenciu korporátnych fariem, spočíva v distribučných problémoch, vzniká pri rozdeľovaní zisku (spolu s dotáciami) medzi pozemkovou rentou (nájomným za pôdu), dividendami, mzdami a investíciami. Ako uvádza Brem a Kim (2000), korporátnu farmu možno pokladať za ekonomickú organizáciu zloženú z jednotlivých aktérov, ktorí sa podľa svojich záujmov dohodujú o stanovení cieľov organizácie: z vlastníkov pôdy, vlastníkov kapitálu, radových pracovníkov a manažérov. Oddelenie vlastníctva od riadenia môže viesť k tomu, že manažéri budú sledovať ciele, ktoré nebudú zhodné s cieľmi ostatných aktérov, napríklad môžu sa usilovať o zväčšenie farmy. (Jensen a Meckling 1976; Williamson 1983)

V konaní, ktoré má zabezpečiť získanie výnosov z vlastnenej pôdy, ktorú obhospodaruje korporátna farma, má vlastník tri možnosti. Prvá možnosť je “žiadna zmena”, čo znamená ponechať pôdu v súčasnom podniku a dostávať nájomné v doterajšej výške. Druhou možnosťou je požadovať zvýšenie nájomného a treťou vybrať si pôdu (t.j. zrušiť nájomnú zmluvu). Vlastník si zvolí druhú možnosť, ak je s doterajšou výškou nájomného nespokojný, a tretiu možnosť, keď je dohodovanie o zvýšení nájomného z jeho hľadiska neúspešné.

O početnosti výskytu jednotlivých alternatív možno postaviť tri hypotézy. Keďže podstata problému spočíva v konflikte medzi aktérmi vyjednávania o výške nájomného (vlastník pôdy a manažér), za metodologický rámec pre generovanie pravdepodobných výsledkov sme zvolili teóriu hier. Kvôli názornosti vytvárania hypotéz sme zvolili typ jednoduchšej hry. (Podrobnosti sú uvedené v publikácii Latruffe a Davidova 2007.)

Hra má dvoch reprezentatívnych hráčov, manažéra a vlastníka pôdy a je nekooperatívna a statická. Proces dohadovania je jednokolový; manažér a vlastník pôdy sa jednorazovo stretnú, aby rozhodli o výške nájomného a ponuky predkladajú simultánne. Predpokladá sa, že možné sú len dve ponuky, a to nízke nájomné, t.j. nájomné, ktoré sa platilo vlastníkovi dovtedy a vysoké nájomné ako výsledok vyjednaného zvýšenia. Ak obaja hráči konajú v zhode, dosiahnu dohodu a vlastník prenajíma pôdu farme za dohodnuté konkrétne nájomné. Ak je toto nájomné nízke, výsledkom je “bez zmeny”, ak je nájomné vysoké, výsledkom je “zvýšenie nájomného”. Ak farmový manažér navrhuje vyššie nájomné a vlastník toto nežiada, je jasné, že sa dohodnú na vyššom nájomnom a výsledkom je

“zvýšenie nájomného”. Nakoniec, ak farmový manažér ponúka nízke nájomné a vlastníci žiadajú vysoké nájomné, dohoda nevzniká, nájomná zmluva sa ruší; výsledkom je “vybratie pôdy”.

Vlastník pri vyjednávaní koná podľa toho, či má, alebo nemá iné, lepšie ponuky. Z toho dôvodu v modeli vystupujú dva typy vlastníkov. Typ číslo jedna je vlastník, ktorý má príležitosť využiť pôdu inak ako prenajatím tejto konkrétnej korporátnej farmy, a preto má potenciál pôdu vybrať, typ číslo dva tento potenciál nemá. Informácia o type vlastníka je asymetrická. Manažéri majú informácie o vlastnostiach pozemku, ale nemajú úplné informácie o hodnotách a situácii vlastníkov, pretože väčšina z nich žije v mestách.

Potiaľto je celá hra založená na predpoklade, že korporátna farma je schopná ponúknuť dve úrovne nájomného. Ak má však farma finančné ťažkosti a nemôže si dovoliť zvýšenie nájomného, v prípade vlastníka typu číslo dva (bez potenciálu vybratia) bude výsledkom hry pokračovanie nájmu s nízkym nájomným, avšak v prípade vlastníka typu jedna (potenciál vybratia) riešením bude vybratie pôdy. V úhrne teda početnosť jednotlivých typov výsledkov bude závisieť od typu vlastníkov a finančných možností korporátnych fariem.

1. hypotéza: Pred zavedením Spoločnej poľnohospodárskej politiky bol výsledok “žiadna zmena” oveľa častejší ako výsledky “zvýšenie nájomného” a “vybratie pôdy”.

Výsledok “bez zmeny” prevažoval, lebo mnohé farmy zápasili s finančnými problémami, pretože boli stratové (z toho istého dôvodu nemali vlastníci alternatívne príležitosti na získanie vyššieho nájomného od inej farmy).

2. hypotéza: Po zavedení Spoločnej poľnohospodárskej politiky početnosť výsledku “bez zmeny” klesá.

3. hypotéza: Po zavedení Spoločnej poľnohospodárskej politiky bude výsledok “vybratie pôdy” oveľa častejší ako predtým, avšak nie v takom rozsahu, že by bola ohrozená existencia korporátnych fariem.

Existuje očakávanie, že početnosť výsledku “bez zmeny” sa môže zmenšiť po uplatnení reformovanej Spoločnej poľnohospodárskej politiky, pretože viac vlastníkov by mohlo získať potenciál vybratia pôdy v dôsledku rastúceho dopytu po pôde. Aj jednotná platba na plochu, ktorá sa nespája s požiadavkou vyrábať, by mohla byť impulzom pre vlastníkov prebrať pôdu do vlastnej správy za predpokladu, že to prinesie zisk (berúc do úvahy aj náklady na udržiavanie pôdy v dobrom poľnohospodárskom a environmentálnom stave), ktorý by bol vyšší ako nájomné, ktoré by dostávali za pôdu, ak by zostala v prenájme.

Preto sa môže stať, že viac vlastníkov ako doteraz bude chcieť vyjednávať o zmene výšky nájomného. Napriek tomu neočakávame, že sa vyberanie pôdy hromadne prejaví, a to z dvoch dôvodov. Po prvé, zavedenie Spoločnej poľnohospodárskej politiky uvoľní finančné obmedzenia fariem a rozšíri počet

tých korporátnych fariem, ktoré si budú môcť dovoliť ponúknuť zvýšenie nájomného. Po druhé, celkový počet vlastníkov s potenciálom vybratia pôdy v najbližších rokoch podstatne nestúpne. Príčinou je prevládajúca rozdrobenosť vlastníctva pôdy a pomerne nízke sumy vyplácaných priamych platieb na hektár, aspoň v prvých rokoch prechodného obdobia⁶. Druhým dôvodom je, že vlastníci, z ktorých väčšina už nemá kontakt s poľnohospodárstvom a vidieckym prostredím, budú pokladať za výhodnejšie zveriť spravovanie svojho majetku inému, na to lepšie vybavenému subjektu, ktorým bude zjavne najčastejšie korporátna farma.

3. Výsledky prieskumu

3. 1. Technika prieskumu a vzorka

V rámci výskumného projektu IDEMA sme vykonali prieskum korporátnych fariem na Slovensku prostredníctvom riadených rozhovorov, vykonaných v 101 poľnohospodárskych družstvách a 51 obchodných spoločnostiach. Súbor získaných dát štandardizovaného dotazníka bol prepojený so súborom ekonomických údajov o farmách, v ktorých sa prieskum vykonával za účelom identifikovania ich štrukturálnych charakteristík. Skúmané farmy hospodária na pôde patriacej stovkám súkromných vlastníkov. Títo vlastnia 68% pôdy fariem. Ďalších 24% pôdy obhospodarovanej podnikmi výskumnej vzorky je prenajatých od Slovenského pozemkového fondu (štátna pôda a pôda neidentifikovaných vlastníkov) a 8% pozemkov je v nájme od cirkví a obcí. Priemerná výška nájomného za pôdu udávaná zhodne respondentmi a účtovnými výkazmi je okolo 14 eur na hektár. (Družstvá platia menej ako obchodné spoločnosti).

Kvôli identifikácii aktérov sa riadené rozhovory zaujímali o rozhodovacie procedúry v podniku (štatutárne orgány, riadiaca štruktúra, spôsob rozhodovania). Respondenti mali tiež uviesť súčasné proporcie rozdeľovania zisku medzi výrobné faktory (pôda, práca, kapitál) v podniku a ich budúce zámery v tomto smere. Zisťovali sa aj potenciálne konflikty medzi vlastníkami pôdy a manažmentom fariem, charakteristiky typov vlastníkov (fyzické osoby, obce, cirkvi), údaje o rozsahu prenajatej pôdy, ustanoveniach nájomných zmlúv, výške nájomného. Niektoré otázky zisťovali históriu vzťahu farmy a vlastníkov pozemkov (žiadosti o zvýšenie nájmu, vyberanie pôdy z podniku a podobne). Napokon mali respondenti uviesť svoje očakávania o budúcom správaní sa vlastníkov v podmienkach fungovania podporných nástrojov Spoločnej poľnohospodárskej politiky. (Tabuľka č. 1)

⁶ V zmysle predvstupovej zmluvy nové členské štáty, ktoré vstúpili do EÚ v máji 2004, budú dostávať v prechodnom období do roku 2013 zo zdrojov spoločného poľnohospodárskeho fondu nižšie priame platby ako staré členské štáty (EÚ 15).

Tabuľka č. 1: Charakteristika výskumnej vzorky

	Farmy spolu	Družstvá	Spoločnosti
Počet	152	101	51
Údaje o farme			
Priemerná výmera pôdy (ha)	1 866	1 904	1 791
Priemerné nájomné na hektár (euro)	14,3	12,9	17,0
Údaje z prieskumu			
Priemerný podiel prenajatej pôdy			
Od súkromných vlastníkov (%)	68	73	58
Od štátu (%)	24	21	32
Od iných vlastníkov (%)	8	6	10
Priemerný počet súkromných vlastníkov pôdy	789	877	612
Veľkosť pozemkov súkromných vlastníkov:			
Priemer (ha)	2,8	1,7	5
Najmenší (ha)	0,7	0,15	1,7
Najväčší (ha)	43	27	75
Priemerné nájomné na ha:			
Súkromní vlastníci (euro)	16,9	14,7	21,2
Štátna pôda (euro)	12,9	12,3	14,3
Lehota platnosti zmluvy	Obyčajne 5 alebo 10 rokov		
Výpovedná lehota	Obyčajne 1 rok		

3. 2. Vzťahy medzi farmami a vlastníkami pôdy

V približne jednej tretine fariem výskumnej vzorky sa už v minulosti vyskytli požiadavky na zvýšenie nájomného. Žiadatelia o zvýšenie predstavovali iba 8% celkového počtu vlastníkov. (Tabuľka č. 2) Spomedzi týchto fariem 39% reagovalo zvýšením nájomného, ostatné zvýšenie odmietli, čo zdôvodnili nedostatkom finančných prostriedkov. Vo vzorke fariem vydali vlastníkom priemerne 3 % obhospodarovanej pôdy, pričom na jedného vlastníka pripadli priemerne 2 hektáre vybratej pôdy. Väčšina výberov sa uskutočnila so zámerom vlastníka na pôde samostatne hospodáriť. Skutočnosť, že podľa vyjadrenia respondentov o vydanie pôdy alebo zvýšenie nájomného za pôdu požiadalo len málo vlastníkov, podporuje hypotézu č. 1, ktorá hovorí o doterajšej prevalencii *statu quo*. Porovnanie právnych foriem podnikov vzorky ukazuje, že to boli viac obchodné spoločnosti (63%) ako družstvá (25%), ktoré reagovali zvýšením nájomného. Dá sa to vysvetliť tým, že obchodné spoločnosti dosahovali vyššie zisky ako družstvá, čo im umožňovalo väčšiu flexibilitu v prístupe k vlastníkom pôdy.

Respondenti mali tiež uviesť svoj názor na možné požiadavky súkromných vlastníkov pôdy v budúcnosti. Až tri štvrtiny respondentov očakávajú žiadosti o zvýšenie nájomného, avšak len málo z nich predpokladá vyberanie pôdy. (Tabuľka č. 3) Toto tiež podporuje hypotézy č. 2 a 3, že variant „bez zmeny“ bude

v budúcnosti menej častý, pričom ale vyberanie pôdy z korporátnych fariem nebude masové. Prirodzene, platí to len všeobecne, ekonomicky slabé farmy pravdepodobne rýchlo stratia schopnosť konkurovať v súťaži o pôdu v podmienkach rastúceho dopytu po pôde, ktorý možno už teraz pozorovať. Takže pravdepodobne sa významnejšie štrukturálne zmeny odohrajú v budúcnosti v rámci (vnútri) sektora korporátnych fariem, a to tak, že efektívne farmy budú získavať pôdu na úkor menej úspešných.

Tabuľka č. 2: Doterajšie požiadavky týkajúce sa pôdy súkromných vlastníkov
(číslo v zátvorke znamená %)

	Farmy spolu (152 fariem)	Družstvá (101 fariem)	Spoločnosti (51 fariem)
Žiadosti o zvýšenie nájomného			
Farmy, v ktorých vlastníci žiadali o zvýšenie nájomného za pôdu	51 (34)	32 (32)	19 (37)
Vlastníci, ktorí žiadali o zvýšenie	48 (8)	48 (5)	49 (12)
Dôvody uvádzané vlastníckmi	Možnosť získať vyššie nájomné od iného nájomcu; počul, že inému vlastníckvi zvýšili nájomné		
Farmy, ktoré akceptovali žiadosti o zvýšenie	20 (39)	8 (25)	12 (63)
Vydanie pôdy vlastníkom			
Farmy, ktoré vydali pôdu	89 (59)	62 (61)	27 (53)
Vlastníci vyberajúci pôdu	27 (3,5)	27 (3,6)	25 (3,4)
Pôda vydaná farmami spolu v hektároch (% obhospodarovanej pôdy)	52 (3)	56 (3,5)	42 (1,9)

^a V zátvorke je percento počítané z fariem, v ktorých sa vyskytli žiadosti o zvýšenie.

Respondenti, ktorí neočakávajú zmenu v správaní sa vlastníkov pôdy, sú z fariem, ktoré už aj v minulosti mali vyššie náklady na nájomné (podiel na ich výrobných nákladoch predstavoval priemerne 2,6%, kým u ostatných fariem len 1,9%). Farmy, ktorých respondenti si myslia, že jednotná platba na plochu (SAPS) bude stimulovať vlastníkov viac k vyberaniu pôdy ako k požadovaniu vyššieho nájomného, sú častejšie lokalizované v znevýhodnených oblastiach, už aj v minulosti sa u nich vyskytovalo vyberanie pôdy a majú do činenia s väčším podielom individuálnych pozemkových vlastníkov. (Očakávajú presne ekonomické správanie sa aktérov: Títo pre slabú výnosnosť pôdy môžu očakávať len nízke nájomné, avšak ak si pôdu vyberú, získajú nárok na veľké dotácie na plochu a platby z titulu znevýhodnenia, ktoré niekoľkonásobne presahujú výšku možného nájomného za pôdu).

Pravda, vlastníci sú len jednou skupinou aktérov v korporátnych farmách. Do rozdeľovania celkového zisku sú zainteresovaní aj ďalší aktéri.

Tabuľka č. 3: **Očakávania budúceho správania sa vlastníkov (%)**

	Farmy spolu (152 fariem)	Družstvá (101 fariem)	Spoločnosti (51 fariem)
Podiel fariem, ktoré očakávajú, že SAPS vyvolá rast žiadostí o zvýšenie nájomného za pôdu	76	75	77
Podiel fariem, ktoré očakávajú že SAPS vyvolá viac vyberania pôdy	20	20	20

3. 3. Rozdeľovanie zisku v minulosti a v budúcnosti

Doteraz sa zisk používal podľa výpovedí respondentov na prvom mieste na financovanie bežných výdavkov a na druhom mieste na kapitálové investície. (Tabuľka č. 4) Zvyšovanie nájomného bol variant, ktorý sa vyskytoval najzriedkavejšie. Toto potvrdzuje predtým uvedený poznatok, že len málo fariem akceptovalo žiadosti na zvýšenie nájomného, pretože si to nemohli dovoliť. Tiež je to v súlade s teoretickým argumentom, že v prípade oddelenia funkcií vlastníctva a riadenia manažéri si vytvárajú svoju vlastnú agendu, odlišnú od agendy vlastníkov výrobných faktorov.

Respondenti mali tiež zoradiť jednotlivé varianty použitia zisku v budúcnosti od najmenej pravdepodobného k najviac pravdepodobnému variantu za predpokladu uplatňovania jednotnej platby na plochu. Zdá sa, že sa tu objavuje silná závislosť od minulosti; preferencie do budúcnosti sú podobné tým v minulosti. Najviac preferovaným variantom je financovanie bežných operácií, za ktorým nasledujú investície. Zvýšenie nájomného za pôdu je stále najmenej preferovanou možnosťou.

Vykonalí sme multivariačnú analýzu so zámerom identifikovať ekonomické premenné, ktoré vysvetľujú rozptyl variantov rozhodovania fariem o rozdelení zisku. Podľa jej výsledkov farmy, ktoré v minulosti nealokovali profit do investícií, majú v celkovej štruktúre produkcie vysoký podiel živočíšnej výroby a v minulosti získali málo investičných dotácií. Tieto farmy sú tiež menšie, pokiaľ ide o výmeru obhospodarovanej pôdy a platia vlastníkom pôdy nižšie nájomné. Jediný významný rozdiel medzi kohortou fariem, ktoré použili časť svojho zisku na zvýšenie nájomného za pôdu a farmami, ktoré tak neurobili, je v type vlastníkov (potenciál k vybratiu pôdy) a informovanosti manažérov o type vlastníkov. 43% fariem, ktoré použili časť zisku na zvýšenie nájomného, malo vedomosť o ponúkanom vyššom nájomnom pre vlastníkov inými subjektmi (tento podiel je len 18 percentný v skupine fariem, ktoré nezvýšili nájomné).

Tabuľka č. 4: **Minulé a budúce použitie zisku**

	Farmy spolu (152 fariem)	Družstvá (101 fariem)	Spoločnosti (51 fariem)
Použitie zisku na (% respondentov, ktorí odpovedali pri príslušnom variante áno)			
bežnú prevádzku	63	64	61
investície	50	46	59
dividendy	20	18	24
zvýšenie nájomného za pôdu	5	6	2
iné	18	19	18
Použitie zisku na: (% respondentov, ktorí zaradili príslušný variant ako najpravdepodobnejší)			
bežnú prevádzku	71	71	69
investície	24	26	22
zvýšenie nájomného za pôdu	1	6	0
iné	4	3	6

Pokiaľ ide zamýšľané budúce použitie zisku, farmy, ktoré pravdepodobne nebudú reinvestovať svoje zisky, získali v minulosti menej investičných dotácií (7,1 oproti 25,4 tisíc eur). Farmy, ktoré majú v budúcnosti v úmysle časť zisku vložiť do zvýšenia nájomného, dostávali v minulosti viac bežných dotácií do prevádzky (t.j. nie investičných) na hektár, z čoho možno odvodiť, že ich financie nie sú až také napäté.

Zaujímavý pohľad na vplyv opatrení agrárnej politiky poskytuje analyzovanie vzťahu medzi intencionálnym použitím zisku v budúcnosti a dôverou, ktorú majú farmy v nezvratnosť odviazania dotácií od produkcie⁷. Predpokladáme, že zámery fariem ohľadom budúceho použitia zisku závisia od toho, či manažéri alebo riadiace subjekty fariem dôverujú trvalej platnosti odviazaných platieb, alebo či predpokladajú zmenu politiky či už formou návratu k viazaným dotáciám, alebo v podobe ich úplného zrušenia.

V prvom kroku sme farmy zoskupili do klastrov podľa výpovedí o dôvere v udržateľnosť politik. Respondenti zoradzovali do poradia tieto tvrdenia podľa posúdenia ich pravdepodobnosti. Škála mala 6 stupňov od 1 “Celkom nepravdepodobne” po 6 “Veľmi pravdepodobne”. Prvý výrok vyjadruje vieru, že sa udrží súčasná politika zahŕňajúca jednotnú platbu na plochu (SAP) s povinnosťou dodržiavať dobré poľnohospodárske a environmentálne podmienky (GAEC) (tvrdenie 6.1.1), druhý výrok vyjadruje očakávanie, že sa v budúcnosti dotácie

⁷ Podstatná vlastnosť reformy Spoločnej poľnohospodárskej politiky prijatej v roku 2003, ktorá znamená, že dotácie vyplatené poľnohospodárom nijako nesúvisia s množstvom ani druhom ich produkcie. Umožňujú aj nevyrábať, ak sa pôda naďalej udržuje v kultúrnom stave.

úplne zrušia (tvrdenie 6.1.2). Tretí výrok vyjadruje názor, že sa súčasná politika v budúcnosti neudrží.

Tri výroky o dôvere v udržateľnosť politik sme podrobili dvoj krokovej zhlukovej analýze na báze pravdepodobnosti s počtom zhlukov obmedzeným na tri. (Tabuľka č. 5) Zhluk “bez dotácií” zahŕňa farmy, ktoré veria vo vysokú pravdepodobnosť úplného zrušenia dotácií – udelili vysokú bodovú hodnotu výroku 6.1.2. Farmy v ostatných dvoch zhlukoch veria, že zachovanie dotácií je pravdepodobnejšie, avšak vo forme odviazaných platieb – zhluk “odviazané platby” (vysoké bodové ocenenie výroku 6.1.1), alebo že sa politika vráti k viazaným platbám – zhluk “zviazané platby” (vysoké bodové hodnoty pri výroku 6.1.3).

Tabuľka č. 5: Priemerné hodnoty zhlukov podľa dôvery v udržateľnosť politik

	Zhluk “nezviazané platby” (88 fariem)	Zhluk “bez platieb” (37 fariem)	Zhluk “zviazané platby” (27 fariem)
6.1.1. Platby nezviazané s produkciou, ale podmienené poskytovaním iných služieb sa zachovávajú	4,7	2,9	2,3
6.1.2. Poľnohospodári nedostanú žiadnu podporu	2,0	4,9	1,6
6.1.3. Platby sa opäť zviažu s poľnohospodárskou produkciou	2,8	3,9	5,2

Využitie týchto zhlukov na preskúmanie rozdielov v budúcných zámeroch pri rozdeľovaní zisku demonštruje tabuľka č. 6. Farmy, ktoré neveria, že odviazané platby zostanú natrvalo, uprednostňujú použitie zisku na investície pred využitím na bežnú prevádzku. To znamená, že nepočítajú so zmenou svojho správania, pretože sú presvedčení, že odviazané platby a možnosť dostávať dotácie len za udržiavanie pôdy v dobrom poľnohospodárskom a environmentálnom stave sú len dočasnými opatreniami. Očakávanie, že platby budú znova viazané na produkciu, vytvára stimul pre investovanie. Pokiaľ ide o použitie zisku na zvýšenie nájomného za pôdu, farmy, ktoré dôverujú nezvratnosti reformy Spoločnej poľnohospodárskej politiky a zachovaniu odviazaných platieb, sú viac naklonené uprednostniť nájomné za pôdu ako farmy, ktoré predpokladajú návrat k zviazaným platbám alebo zrušenie platieb vôbec.

Toto naznačuje, že vnímajú hrozbu vyberania pôdy z korporátnych fariem vlastníckymi v podmienkach odviazaných platieb, ktoré im umožňujú čerpať dotácie bez povinnosti na pôde čokoľvek vyrábať.

Tabuľka č. 6: Predstava o budúcom využití zisku vo farmách podľa dôvery v udržateľnosť opatrení agrárnej politiky

	Zhluk "nezviazané platby" (88 fariem)	Zhluk "bez platieb" (37 fariem)	Zhluk "zviazané platby" (27 fariem)
Podiel fariem, ktoré uprednostňujú (%) ^a			
investície	21	22	41
bežnú prevádzku	74	73	59
zvýšenie nájomného za pôdu	13	3	0

a) Farmu klasifikujeme ako uprednostňujúcu určitú možnosť, ak ju zaradila ako najpravdepodobnejšiu (1. poradie) v prípade investícií a bežnej prevádzky a ako najviac alebo relatívne pravdepodobnú (1. a 2. poradie) v prípade zvýšenia nájomného za pôdu.

4. Závěry a implikácie

V nových členských štátoch sa po roku 1990 zachovalo veľa transformovaných družstiev a obchodných spoločností, ktoré nezodpovedajú vzoru rodinnej farmy prevládajúcej v starých členských štátoch EÚ. Nenastal ich očakávaný rozklad hlavne preto, že obnova vlastníckych práv k pôde a ostatnému poľnohospodárskemu majetku nevedla k masovému vzniku individuálnych hospodárstiev. Dôvody boli ekonomické (nízka dôchodkovosť a rizikovosť poľnohospodárskej činnosti, nedostatok infraštruktúry potrebnej pre fungovanie malých hospodárstiev, nedostatok kapitálu), ale aj sociálne. Štyridsaťročné prerušenie tradičného vývoja vidieckej sociálnej štruktúry viedlo k tomu, že staronoví a noví držitelia obnovených vlastníckych práv neboli ani v najmenšom pripravení prevziať úlohu hospodárov na svojom majetku. Ani rozmery tohto majetku už dávno nezodpovedali ekonomickému rozmeru hospodárenia na pôde, ktorý by za súčasných technologických a trhových podmienok dokázal zabezpečiť ekonomickú existenciu rodinnej farmy.

Vstup do Európskej únie a implementácia Spoločnej poľnohospodárskej politiky zlepšili podmienky na trhu v nových členských štátoch a zvýšili príjmy fariem. Hlavnou otázkou analyzovanou v tomto príspevku je, či za týchto podmienok vlastníci budú naďalej dávať prednosť ponechaniu svojej pôdy v korporátnych farmách, alebo či nastúpi rýchla dezintegrácia týchto organizácií.

Jednotlivé korporátne farmy majú k otázke zvyšovania nájomného za pôdu odlišné postoje. Vo všeobecnosti – platiť viac vlastníkom pôdy – nebýva častou prioritou manažmentov. Avšak väčšie farmy, ktoré majú do činenia s veľkým počtom vlastníkov, rátajú vo väčšej miere s budúcim zvýšením odmeny vlastníkom za pôdu ako menšie farmy. Tiež farmy, ktoré dôverujú nezvratnosti odviazaných dotácií a veria, že reforma z roku 2003 bude trvalá, sú tiež vo väčšej miere naklonené myšlienke použiť zisk aj na zvyšovanie nájomného vlastníkom

pôdy. Uvedomujú si, že odviazané dotácie, ktoré nie sú podmienené výrobou, si môžu individuálni vlastníci pôdy privlastniť bez väčších prekážok, a teda sa musia deliť s vlastníkmi výrobného faktora o zvýšenie hodnoty pôdy, ktorá nastáva kapitalizáciou podpory. To naznačuje, že vnímajú hrozbu vyberania pôdy v podmienkach odviazaných dotácií. Farmy, ktoré neveria, že odviazané dotácie budú natrvalo, dávajú prioritu použitiu zisku na investície. Očakávanie, že sa vrátia dotácie viazané na produkciu, vytvára pre nich stimul k investovaniu.

Celkový záver týkajúci sa Spoločnej poľnohospodárskej politiky je, že reforma povzbudí vlastníkov pôdy k prehodnoteniu svojej pozície v korporátnych farmách a k pokusom získať svoj podiel na kapitalizácii dotácií Spoločnej poľnohospodárskej politiky v cene pôdy cez vyššie nájomné. Avšak je nepravdepodobné, že by sa objavilo masovejšie vyberanie pôdy. Preto očakávané správanie sa vlastníkov pôdy nepredstavuje hrozbu pre ďalšiu existenciu korporátnych fariem, aspoň v krátko a strednodobom horizonte. Pritom však, ak to platí všeobecne, neznamená, že ekonomicky slabé farmy nebudú vystavené nebezpečenstvu, že skoro stratia schopnosť konkurovať na trhu s pôdou, na ktorom pozorujeme v nových členských štátoch, vrátane Slovenska, rast dopytu. Preto očakávame, že sa podstatná štrukturálna zmena, ktorú bude sprevádzať alokácia pôdy k užívateľom s vyššou efektívnosťou, odohrá medzi korporátnymi farmami samotnými.

Laure Latruffe získala doktorát na Univerzite Paríž 10 dizertáciou na tému Mikroanalýza investičného rozhodovania poľských farmárov v období pred vstupom do EÚ. Absolvovala postdoktorandské štúdium na Imperial College Wye (Anglicko). Počas neho pracovala na projekte EU FP6 IDEMA, ktorý sa zaoberal vplyvom odviazania platieb na poľnohospodárstvo rozšírenej Únie. Teraz je výskumnou pracovníčkou Ekonomického odboru Francúzskeho inštitútu poľnohospodárskeho výskumu (INRA) v Rennes. Zaoberá sa výskumom pôsobenia poľnohospodárskych politík na výrobné rozhodnutia farmárov v oblasti využitia produkčných faktorov a tiež výskumom fungovania trhov výrobných činiteľov, a to hlavne v nových členských štátoch, ale aj v krajinách EÚ15 ako Francúzsko a Veľká Británia.

Sophia Davidova prednáša európsku poľnohospodársku politiku na Ekonomickej fakulte Univerzity Kent. Je riaditeľkou Centra pre európske agro-environmentálne štúdie. Vo výskumnej práci sa orientuje na problematiku Spoločnej poľnohospodárskej politiky, predovšetkým na otázky jej implementácie v nových členských štátoch EÚ.

Gejza Blaas je dlhoročný výskumný pracovník Výskumného ústavu ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva v Bratislave. Zaoberal sa hlavne otázkami sociálno-ekonomickej transformácie poľnohospodárstva po roku 1989

a pôsobením vstupu Slovenska do EÚ na výrobné, ekonomické a sociálne aspekty agrárneho vývoja. V tejto oblasti sa zúčastnil na riešení viacerých medzinárodných projektov a participoval na zahraničných publikáciách. V nich rozpracoval osobitne tému vývoja agrárnej štruktúry v podmienkach prechodu k trhovej ekonomike (Individual Farms in Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States. FAO, Rím 2002). V súčasnosti je predmetom jeho výskumného záujmu vývoj agrárnej politiky EÚ a jej budúce reformy.

LITERATÚRA

- BLAAS, G., 1995: Agriculture in Slovakia – A forced re-structuring? Sociológia – Slovak Sociological Review 27(7-8), pp. 134-141.
- BLAAS, G., 2002: Is the completion of agricultural reforms in Central and Eastern Countries conditional on move to family farming? In: Ieda, O. (ed.): Transformation and Diversification of Rural Societies in Eastern Europe and Russia, Slavic Research Centre Hokkaido University, Sapporo, pp. 159-179.
- BREM, M. – KIM, J.-M., 2000: A status of agricultural producer cooperatives in East European Countries. Korean Journal of International Agriculture 12 (3), pp. 238-256.
- GORTON, M. – DAVIDOVA, S., 2004: Farm productivity and efficiency in the CEE applicant countries: A synthesis of results. Agricultural Economics 30, pp. 1-16.
- JENSEN, M. – MECKLING, W., 1976: Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. Journal of Financial Economics 3, pp. 305-359.
- LATRUFFE, L. – DAVIDOVA, S., 2007: CAP direct payments and distributional conflicts over rented land within corporate farms in the New Member States. Land Use Policy 24, pp. 451-457.
- MATHIJS, E. – SWINNEN, J., 1998: The economics of agricultural decollectivization in east Central Europe and the former Soviet Union. Economic Development and Cultural Change 47 (1), pp. 1-26.
- Green Report (Report on State of Agriculture and Food Sector) (2006): Ministry of Agriculture of SR, Bratislava, ISBN 978-80-88992-85-1.
- WILLIAMSON, O., 1983: Organization form, residual claimants, and corporate control. Journal of Law and Economics XXVI, pp. 351-366.